

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 4 (95)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Қазақстан Тәуелсіздігіне – 30 жыл

Ибраева Г., Хасенов С. Тәуелсіздік жолы және Ұлттық музей	4
Таймагамбетов Ж.К. Краткое содержание докладов автора на международных научных конференциях проекта ЮНЕСКО «Великие переселения народов» (2008-2019 гг).	14
Сыпатайқызы З. Тәуелсіздік жылдарындағы түркілік этномәдениеттердің жаңғыруы	28
Тоқпанов Е.А., Ботбаев А.К. Тарихи-мәдени және табиғи киелі орындардың еліміздің бірлігін сақтаудағы алатын орны	37

Мәдениеттану

Нұрдаулетова Б.И., Аймұхамбет Ж.Ә. Таңба-жазу – адамзат танымы мен тарихының құнды ақпараты	44
--	----

Этнография

С. Дж. Атдаев. Исторические данные о туркменской дыне и арбузе	56
Хасенов С.С. Қорғаныс жарағына жататын сауыт түрлеріне қатысты қалыптасқан атаулар	76
Бекзатқызы И. Ақмола облысы Бурабай ауданының топонимиясы: қалыптасуы және қазіргі жағдайы	88

Археология

Хуанган Т. Ат әбзелі: жүгеннің шығу тарихы	100
Әуезов Қ.Ж., Искаков А.Ш. Ұлытау – Жезқазған өңіріндегі Алтын Орда кезеңі ескерткіштерінің зерттелуі	107

Тарих. Тұлға. Тағылым

Асанов Қ.Д. Евней Букетовтің қаламгерлік қыры	115
--	-----

Филология

Байтанасова Қ.М. Абай өлеңдеріндегі мәтінаралық жүйе сипаты	122
Сағынадин Г.С. Фольклорлық сюжет: жанр және түркілік мотив көріністері	140

CONTENTS

Kazakhstan's independence – 30th anniversary

Ibraeva G., Khasenov S. The way of independence and the National museum	4
Taimagambetov Zh.K. Summary of the author's reports at international scientific conferences of the UNESCO Project «Great migrations of peoples» (2008-2019)	14

Sypataikyzy Z. Revival of turkic ethnoculture in the years of independence	28
Tokpanov E. A., Botbaev A. K. Role of historical, cultural and natural sacred places in preserving the unity of the peoples of our country	37

Cultural Studies

Nurdauletova B.I., Aimuhambet Zh.A. Symbol-letter – valuable information of human cognition and history	44
--	----

Ethnography

S. J. Atdaev. Historical information about turkmen melon and watermelon	56
Khasenov S.S. Formation of terms of armour types belonging to protective equipment	76
Bekzatkyzy I. Toponymy of Burabay district of Akmola region: formation and current state	88

Archaeology

Khuangan T. Horse harness: the history of the origin of the bridle	100
Auevov K.Zh., Iskakov A.Sh. RResearch of monuments of the Golden Horde period of Ulytau-Zhezkazgan region	107

History. Personality. Reading

Asanov K.D. The literary facets of Yevney Buketov	115
--	-----

Philology

Baytanasova K.M. The characteristic of the intertext system in the verses of Abay	122
Sagynadin G.S. Folklore plot: genre and turkic motifs	140

Асанов Қ.Д.

Е.А. Букетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: kamashke_64@inbox.ru

ЕВНЕЙ БУКЕТОВТІҢ ҚАЛАМГЕРЛІК ҚЫРЫ

Ғылыми мақалада ғалым, публицист Е.А. Букетовтің шығармашылығының өміршеңдік мұраттары сөз болады. Букетов өмір сүрген дәуір шындығы қаламгердің шығармалары арқылы айқындалып, оған ғылыми пайымдау, тұжырымдар жасалған. Сондай-ақ қаламгер шығармашылығындағы Уақыт, Кеңістік, Қоғам туралы ой-пікірлері нақты мысалдар арқылы көрініс тапқан. Жазушы, ғалымның ағартушылық бағыттағы мақалаларының тәрбиелік-тағылымдық мәні сараланған.

Түйін сөздер: Е.А. Букетов, ғылыми-публицистикалық шығармалар, дәстүр сабақтастығы, ұлттық сана, мәдени мұра.

Қай қаламгер болмасын, ол ең алдымен – өз дәуірінің, өз ортасының перзенті. Ол жазған шығарма арқауы да сол замана шындығы болып табылады. Халқының мәдени, рухани өмірінің болмысын сол уақыт үрдісімен бағалайды, суреттейді. Ешқандай жазушы-публицист болашаққа арнап немесе келер күннің еншісіне лайықтап шығарма жазып қалдырған емес. Келер ұрпақ өзіне керектігін өткен күннің шындығынан алады.

Е.А. Букетов шығармаларындағы уақыт шындығы, сол шындыққа берген пайым-парасаты бүгінгі ұрпақ үшін таптырмас құнды дүние. Сондықтанда Е.А. Букетовтің ғылыми-публицистикалық шығармалары көрегенділікпен жазылыпты деген әсіре марапаттаудан аулақпыз. Мысалы: «Иә, бүгінгі аға ұрпақтың өмірі қараша үйден басталған. Қара сирақ балалар қараша үйдің жабығынан

сығалап, айналаға елеңдей қарап жүргенде ұлы Октябрьдің нұрлы таңы атты. Бүтін ел тарихында болмаған ғажайып зор бақыт қазақ даласын сілкініп өтті. Қазақтың бар баласы мазмұны терең, еркін өмірге жаппай араласып, революциялық романтикамен жалындап ержетті. Содан бері елу бес жылдан сәл астамдау ғана уақыт өткен екен. Ал, сондағы балалар бүгінде ғылымның алтын баулы ірі-ірі шаңырақтарын көтеріп, ғалымдар тарихын жасап отыр», (Букетов, 2000: 14) – деген жолдар сол дәуір көзқарасы мен пайым-парасатынан хабардар етіп тұрған жоқ па?

Уақытында Евней Арыстанұлымен үлкен қарым-қатынаста болып, жиі араласқан қарағандылық қарт қаламгер Жайық Бектұров өз естелігінде ғалым інісі жайлы терең тебіреніспен: «Көбіне ғалым жолы да, ақын жолы да тақтайдай тегіс бола бермейтіні

белгілі. Тасы өрге домалап, атағы шығып, жұртшылық аузына қарап келе жатқан оқымысты, әдебиетші-сыншы, аудармашы, публицист Е.А. Букетовті көре алмай етектен тартқан, аяқтан шалған қу-сұмдарда болмай қалған жоқ. Еңбегі жемісті, бойындағы мол қабілет-күшін, қайрат- жігерін Отанымыздың мәдени өмірін мерейлендіре түсуге жұмсаған ақкөңіл, адал кісілікті Е. Букетовке жала жапқан эзәзіл, өсекші бүркеншіктер Қарағандыдан да, пәлеқор, пасық пасквильшілер Алматыдан да табылды. Бірақ шындық, ақиқат жеңбей, көкті қалың бұлт қанша торласа да, сол бұлт серпілмей, күннің көзі жарқ етпей қоймайтындай, өтірік-өсектің құйрығы бір тұтам дегендей, бұл күнде жалақор, пәлеқор, эзәзіл арамзалардың беттері ашылып, қара жүзділердің еңсесі басылды» (Бектұров, 2002: 127).

Сондай-ақ медицина ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы ғылым академиясының корреспондент-мүшесі Ғабдолла Құлқыбаев өзінің Евней Арыстанұлы туралы жазған «Әдебиетші» атты естелігінде: «Академик-жазушының эпистолярлық мұрасы да аса бай. Еліміздің көптеген белгілі қайраткер, ғалым, жазушыларымен жазысқан хаттар соның куәсі. Ол кісі Ғ. Мүсірепов, Ө. Тәжібаев, Ө. Нұрпейісов, К. Салықов, Ж. Бектұров тәрізді қазақтың ақын-жазушыларына, В. Кожевников, С. Никитин, А. Брагин сынды орыстың ақын-жазушыларымен тығыз шығармашылық байланыста болды. Зерттеген, зерделеген кісі осы кісілермен жазысқан хаттарының ішінен қаншама ой, пікір маржандарын теріп алар еді», (Асанұлы, 2001: 39) – деп жазады.

Әрине, Евней Арыстанұлының публицист-қаламгерлігі мен оның шығармалары тұрғысында айтылған мұндай ой-пікірлерді көптеп келтіруге болады. Бірақ бұл зерттеудің діттеген мақсаты ол емес. Жоғарыда сөз еткендегіміздей, замана ағымын аңдап, түбінде тарих ақиқаты ашыларын сезген сұңғыла адамдардың бірі Евней Букетов еді.

Евней Арыстанұлының қоғамдық көзқарасы мен парасат пайымының қандай екендігін оның публицистикалық мұрасын оқып, зерделеген адам жақсы аңғарады.

Е.А. Букетов мұрасының басты байламдары ұрпақты парасаттылық, адамдыққа тәрбиелеу, білім мен ғылымды меңгеріп, туған еліне қалтқысыз қызмет етуге

баулу, сондай-ақ қоршаған орта мен рухани құндылықтардың қасиетін бағалау болып табылады. Содан кейінгі жиі еске салатыны және оны өз шығармаларында үнемі қолданып, қисынды дәлелдермен тұжырымдап жүретін пікірі ғылым мен әдебиеттің творчестволық туыстығы жайындағы көзқарасы.

1975 жылғы «Лениншіл жас» газетінің 22 наурыздағы санында аталмыш газет тілшісі Ақселеу Сейдімбектің Е.А. Букетовпен «Жиырма деген жасында...» атты интервьюі жарияланды. Бұл көлемді интервьюде Е.А. Букетовтің азаматтық болмысы мен қоғамдық көзқарасы, ғалымдық зерде, зейіні барынша ашылып көрсетілген. Әсіресе, сол кезеңнің жастары туралы айтқан келелі пікірі, бүгінгі күнге дейін маңыздылығын жоя қоймағандай.

«Ата-бабадан «ақылгөй шал» деген сөз қалған. Адам есейген сайын жобасы ақылгөй келеді де, сол ақылгөйлігімен жастардың құлағын кеміреді. Меніңше, мұндай ақылгөйліктің керегі жоқ. Өйткені біздің жастар белгілі бір айқын-аян қағидаларды құлағына құя берерліктей ойсыз, пікірсіз, тұрлаусыз жастар емес қой», (Сейдімбек, 1998: 67) – дейді.

Жалпы, Евней Арыстанұлы өскелең ұрпақ, жастар туралы, олардың қоғамдағы алар орны, үлесі, мақсат-мүддесінің ерекшелігі жайлы келелі пікірлерін үнемі жазып жүрген.

Публицистикалық шығармаларының дені жастарды парасаттылық пен білімге, адамгершілік сияқты асыл қасиеттерге баулуға арналған. Мүмкін бұл қасиет ұзақ жылдар іргелі оқу орнына басшылық қызмет еткендіктен немесе өзінің өмірден көрген, бастан кешкен «соқтықпалы, соқпақты» тағдырынан туындаса керек.

Қалай десек те жастарға жас деп қарамай, өзімен тең адамша тілдесіп, сырласқан. Архивтегі кейбір қолжазбаларын оқығанда, жастар мәселесіне соншалықты көңіл бөлгендігі ерекше аңғарылады. Әсіресе, «Жоғары оқу орнына түскендерге есік ашар лекция» деп аталатын қолжазбасы үлкен жүректі ғалымның азаматтық кішіпейілдігін танытқандай. Бірнеше жерін сызып, үстінен түзей отырып жазған, осынау қолжазба ғалым-публицистің шығармашылық табандылығын, тазалығын, әрі жазуға үлкен жауапкершілікпен қарайтын еңбекқорлығын көрсетеді. Әрі өзінің

әдебиетке жақын екендігін, оны сүйетіндігін паш етеді. Мәселен: «Сіздер өмірдің шешімін өздеріңіз шешуге жаңа ғана қадам басқан балдырғансыздар. Бұл кезең ең қызық кезең, ізденіс, толғаныс кезеңі, арман кезеңі, құлаштап талпыну кезеңі, мұның бәрі поэзия. Олай болса, мен лекциямды поэзиядан, Тұманбай ақынның бір әдемі өлеңінен бастағым келіп тұр», (Букетов, 1982: 37) – деп, ақынның бес шумақтан тұратын жастар туралы өлеңін келтірген.

Е.А. Букетовтің баспасөздегі қозғаған көкейкесті мәселелерінің бірі, әрине ғылым мен техника, өндіріс проблемасы. Осы өзекті тақырып төңірегінде жазған ғалымның публицистикалық мұраларын зерделей отырып немесе әртүрлі газет-журналдардағы интервью, диалогтарынан, ой-пікірлерінен түйгеніміз Букетовтің қоғамдық көзқарасы мен ғылыми ой-пікірінің сонылығы және дәйектілігі болып табылмақ. Өйткені «ғылыми-техникалық революция және адам» деген аса күрделі проблема сол уақыттың көкейкесті мәселелерінің бірі болып саналатын. Бүгінгі күрделі өмірімізді де онсыз елестету қиын. Озық ойлы адамзатты қатты толғандырып отырған осы проблемаға қатысты қазақ қаламгерлері әлі толымды сөз, толғамды жауап айтқан жоқ. Осынау күрделі тақырып кей шығармаларда ұшқын беріп өткенмен, арнайы зерттеу объектісіне айналмауы, айтыла қалғанда да ғасырымыз алға тартқан жоғары деңгейде сөз етілмеуі қынжылтады. Жазылып жүрген қай тақырыпты алсаңыз да, бәрінен де зымыран заман өзгерісін бүкіл сана-сезіммен сезінген, басынан кешіп жатқан күрделі бейнелерді аз көреміз. Әлде біздің замандастарымызға ғылыми-техникалық революция әлі толық әсер етіп, тереңдей бойлап сіңісе қойған жоқ па?

Е. Букетов публицистикасының негізгі арқауларының бірі – дәстүр, тағылым аясында өрбитіндігін біз жоғарыда айтқан болатынбыз. Бұл тұрғыда қаламгер көптеген мақалалар мен лекциялық баяндамалар жазғаны мәлім. Жастардың оқу-білімге құштарлығын ояту, тәлімді, тәрбиелі, мәдениетті болып қалыптасуына ықпал ететін, уәлі сөздері мен дәйекті пайымдауларын публицистикалық шығармаларынан анық байқаймыз. Мысалы: «Ағадан ақыл, ініден ілтипат», «Қараша үйден Қарағанды Университетіне дейін», «Жас замандас келбеті», «Арманшыл болғанға не

жетсін», «Сыйлас, сырлас, көмектес», «Парасат – білім бұлағы», «Ғылым көкжиегін көксесек» атты мақалалары өскелең ұрпақ бойындағы жақсы қасиеттер мен парасаттылықтың қалыптасуына ықпал ететін, соған меңзейтін дүниелер.

Жастар тақырыбындағы қай мақаласында болмасын көтерер өзекті мәселенің бірі өскелең ұрпақты жат қасиеттерден, менмендіктен, тәкаппарлықтан, мансапқорлық пен көрсеқызарлықтан сақтандырып, ғылым, білімнің қоғамға тигізер пайдасының қаншалықты салмақты екендігін ескерту болып табылады.

«Сыйлас, сырлас, көмектес» аттас мақаласында: «Амал не, жастардың арасынан ғылымның бірінші сатысына жетер-жетпестен-ақ «Мен білгенді кім біледі» деп кеудесін соғатындар кездесіп қалады. Мұндай зиянды мінезді ерте білсе, ерте жоюға болар еді-ау, ал осындай осалдық есейіп, едәуір лауазымға ие болып қалған кезге дейін ілесіп барса, ғылыми ортаға одан ауыр жоқ», (Букетов, 1969) – деп қиналыс білдіреді.

Публицистке тән болмыспен өлшер болсақ, Е. Букетовтің осылайша толғануын қайраткерлік, азаматтық тұлғадағы пайым-түйсігі, өздік санадан ұлттық санаға ұласқан биік парасаты деп бағалар едік. Жастар жөніндегі публицистикалық шығармаларындағы Е. Букетовке тән өзгешелік оның білікті педагогтық-психологиялық таным-түйсігінің тереңдігі болып табылады. «Қазіргі жастарға гөй-гөй, ақылдың керегі жоқ, олардың көзі ашық, көкірегі ояу», (Букетов, 1982: 93) – дейтін Е. Букетов олармен «сырласудың», «сыйласудың» өзіндік жолын қарастырады. «Жастардың болашағын мезгеу ісіне ойдағыдай көңіл бөлінсе, олардың басым көпшілігінің қабілетін уақытылы танып, сол қабілетіне орай әуестігін тәрбиелеуге болатыны тіршілік тәрбиесінен белгілі ақиқат. Әрине, бұл үшін баланың өсіп-қалыптасудағы құбылыстарына сергек үңіліп отыратын ата-ана керек те, оқушы баланың ішкі сырындағы ауытқушылықтарды мезгілімен сезініп, жамандыққа ауыстырмай баулуға тырысатын оқытушы ұстаз керек» дейді «Жастардың болашағын ойлай түссек» атты мақаласында.

«Публицистикаға ең керегі ой, жан тербер пікір. Байыптай қараған адамға айнала – тұнып тұрған публицистика. Небір мәнді оқиғалар,

проблемалар, ғажап адамдар бар. Сол проблемалардың мәніне, адамдардың жан-дүниесіне үңілсе, міне, нағыз публицистика осы» (Амандосов, 1992: 67). Публицистика болмысын ашатын осы аксиома Е. Букетов шығармаларының барлығына тән қасиет.

Жалпы, Е. Букетовтің жастар тақырыбына жазылған публицистикалық мақала, очерктерінің проблемалық сипатын төмендегіше саралаймыз:

- Отбасы, өскен орта тәрбиесі.
- Оқу, білімді игеруі.
- Ғылымға деген құлшынысын ояту.
- Адамгершілік, ар-ождан, парасатты болуы.
- Отан, қоғам алдындағы жауапкершілігін сезінуі.

Қарап отырсақ, публицистикалық шығармаларына проблемалық сипат беретін осынау қағидалар адам баласының дүниеге келгеннен бастап, өсіп-өркендеуін, жақсы азамат болып, туған отанына адал қызмет ету, сол арқылы мынау ұлы дүниеге «кетігін тауып, кірпіш боп қалануына» бастайтын өмір формуласының тұтас бір ережесін жазып қалдырғандай әсер береді.

Е.А. Букетовтің публицистикалық мұраларының ішінде қомақты тақырыптарының бір саласы – әдебиет пен өнер мәселелеріне арналады.

Бойында сан қырлы таланттың қасиеті шоғырланған қаламгер ғалымның бұл салада кеңірек қалам тербеуіне, әрине, оның әдебиетшілігі – өнерді сүйетіндігі себеп болғаны белгілі. Бұл мәселені сөз етпес бұрын публицист Е.А. Букетовтің сол кезеңдегі рухани ортасына зер сала кеткен орынды. Бозбала Букетовтің әдебиет пен өнерге деген алып ұшқан арманын, тағдыр жолы жаратылыс тану ғылымының соқпағына түсірді. «Ұлы Отан соғысы бітісімен жоғары оқу орнына түскен біздердің өзіміз көбіне мамандық таңдағамыз жоқ. Мен, мысалы, инженер-металлург болам деп орта мектепте бірде-бір ойлап көргем жоқ», (Букетов, 1982: 79) – деп жазады Евней Букетов. «Арманшыл болғанға не жетсін» атты мақаласында: «Әрине, сүйген мамандық деген әдемі ұғым. Бірақ, бір ұғатын нәрсе бар: ол еңбек бар жерде жеміс барлығы. Сүйген мамандық дегеніміз еңбекті белшеңнен сіңірген мамандық, маңдай терің мен жаныңның жалыны жұмсалған мамандық қой. Еңбек

сіңірген жерде сүю де, күйе де болады, сол еңбек жұмсалған мамандыққа шын жан тәніңмен берілу де туады. Сондықтан, жаңылыстым деп кейін қайту еріккеннің ісі деп, адасқанын сезсе де (жастардың жаңылдым дегенінің өзі кейбір уақытта елес пен әуестіктен туған жалған болжау болып шығады) алған беттен қайтпай ілгерілей беру ердің ісі, үйткені, Абай айтқандай, «Адасқанның алды жөн, арты соқпақ». Менің осы бір айтқанымнан – мамандықты талғама, кез-келген мамандыққа оқи бер, тек еңбек жеңеді, деген келте, шолақ ұғым тумас деп ойлаймын».

Е.А. Букетов публицистикасындағы ой тасқыны, көркем тілмен келісті өріліп оқырманын тұңғыққа тартқан иірімдей бірден үйіріп ала жөнелетінін біз қаламгердің сөзден қамшы өрген шеберлігі деп танимыз. Е. Букетов тілінің шешендігі, көсіліп жазып кеткендегі терең білімі мен тағылымы мол ғибраты оқыған жанды бейжай қалдырмайды. Әсіресе, студент-жастарға арналған баяндама-лекцияларының (бұлардың көбі баспасөзде жарияланып, жеке кітаптарға енген) тілдік тартымдылығы өте ерекше. «Мен бұл әңгімемді «Ашық лекция» деп атамақпын», – деп басталатын «Алғашқы сабақ» атты лекция-мақаласының тілдік жүйесі оймен өріліп, сөзбен төгіліп тұрған ақ өлең үлгісін еске түсіреді.

Тұманбай ақынның «Жиырма жаста жетпеген арманым» деп басталатын өлеңі Е. Букетов «лекциясының» негізгі өзегіне айналған.

*Жиырма жаста жетпеген арманым,
Жиырма жаста бармаған тауларым,
Жиырма жаста жүрмеген жолдарым,
Бүгін жете алам ба, жүре алам ба,
Барша бақыт тілеймін бар адамға.*

Бес шумақ өлеңді түгел келтіре отырып: «Мен осы бір тебіреністі, нәзік сезімге толы өлеңнің шумақтарын әдейі келтіріп отырмын. Бұл өлеңнің мағынасына қарағанда, адам бар ісін жиырма жастан бастап, жиырма жаста қамтып қалуы керек сияқты, олай болмаса адамның қалған өмірі өкінішке толы болмақ сияқты. Ақынның осы сөздерінде терең сыр, мол шындық жатыр», (Букетов, 1982: 63) – дей келіп, 18-20 жасында студенттік жолға түскен жастарға оқуға түскендегі бірде-бір мақсат – өмірге, елге керекті жақсы маман болып

шығу керектігін айтады. Әрине, жай ғана айту емес, жастарға Чкалов пен Гризодубова, Гагарин мен Терешкова арманын, Қаныш пен Мұхтар парасатын, Шалыпин мен Горький тағдырын, Менделеев өмірін тілге тиек ете отырып, мамандықтың жаманы жоқтығын, тек соны дұрыс таңдай білу керектігін, таңдаған мамандықты игеру жолында қандай істер атқару керектігін, кестелі ой, шебер тілмен барынша жеткізген.

Кез келген жазушы-публицистің қаламгерлік қабілеті мен парасат- пайымын, қоғамдық көзқарасы мен таным-түйсігін танытатын шығарма түрі – эсселер, жолсапар очерктер. Олай дейтініміз, белгілі бір кеңістіктен шыққан сана-сезім үшін өзіне бейтаныс, жат әлемнің тұрмыс-салты, әдет ғұрпы, қоғамдық болмысы, саяси-экономикалық ахуалы бәрі-бәрі де таңсық болып көрінуі табиғи жағдай. Дәл осы кезде жазушы яки публицистің бойындағы жоғарыда біз айтқан қасиеттердің барынша ашылуына табиғи мүмкіндік туады. Кейдерухани дүниедегі сілкіністер де осындай саяхат-сапарлардан кейін бой көрсетіп жатады. Жалпы осындай жолсапар очеркінің тарихы, шығу төркініне көз жіберсек орыс әдебиеті мен баспасөзінде Радищевтің «Петербургтен Москваға саяхаты», Карамзиннің «Орыс саяхатшысының хаттары», Пушкиннің «Арзрумға саяхатын» айтуға болады. Қазақ жолсапар, саяхат очерктерінің төлбасы ретінде Ш. Уәлихановтың «Жоңғария очерктерін», сондай-ақ М. Әуезовтің «Индия очерктері», С. Мұқановтың «Алыптың адымдары», Қ. Шәріповтің «Америка алыс емес» еңбектерін айтуға болады.

«Жолсапар очерктерінің бір ерекшелігі – автор өз атынан сөйлейді, оқиғаға өзін араластыра отырады. Шығарманың басты кейіпкері де – автордың өзі. Бұрын болмаған, көрмеген, танымаған елдің жер-суы, тұрмысы, салт-санасы, мәдени ескерткіштері, халықтардың өміріндегі тарихи өзгерістер автордың өзіндік толғам, әсері, саяси көзқарасы арқылы баяндалады».

Осындай жолсапар очерктердің қатарына Е. Букетовтің «Канада көріністері» атты очеркін жатқызамыз. Бұл очерк «Орталық Қазақстан» газетінің 1967 жылғы қыркүйек айындағы №218, 219, 220, 221 сандарында жарияланып, кейіннен публицистің «Көкейкесті» кітабына енгізілді.

«Мен еліміз социалистік өмір құра бастағанда туып, капиталистік өмірді көрмей өскен адаммын. Тірі капиталистердің еліне барып, оларды көру деген маған бір миллион жыл бұрын өлген ихтиозавр мен мамонтты тірідей көрген сияқты таңсық», – деп басталады очерк әлқиссасы.

«Кең жерде (біздің елден кейінгі жері мол ел осы Канада) жиырма-ақ миллион халық тұрады. Халқының аздығына қарамастан құрама Штаттардан кейін мысты, алюминийді көп қорытатын осы Канада, уран кенін көптеп шығаратын осы Канада, бидайды көп сататын осы Канада».

Е. Букетовтің осы сөздерінен-ақ бұл ел туралы, бұдан бұрындары да хабардар, мағлұматты болғанын байқаймыз. Өзінің кен-металлургия саласының білгірі екендігін Канаданың осы саласындағы жетістіктерін баяндағаннан-ақ аңғартады.

Жалпы елден шығып Канада топырағына табаны тиген сәтке дейін көрген, білгенін тілге тиек ете бермей, өз көзқарасы мен ойын үнемі сабырлы салиқалы жеткізіп отырған автордың бұл жолсапар очеркіне сол уақыттың өлшемімен қарар болсақ, мүлдем болмысы бөлек дүние. Көрген әсерлері мен түйген ойларын саралай келіп автор: «Әрине, Канада елі бай ел. Өнеркәсібінен, ауыл шаруашылығынан, тұрмысты бастауынан көптеген ғибрат алуға болады», (Букетов, 1974: 21) – деп қорытындылайды. Дәл сол уақытта капиталистік елге мұндай баға беруге екінің бірінің жүрегі дауаламаса керек. Бірақ шындық бәрінен де қымбат дейтін Е. Букетовтің былай деуі оның азаматтық позициясы.

Жалпы, Е. Букетовтің қаламгерлік шеберлігі мен шешенге тән қасиетінің бастау бұлақ, нәр алар көзін оның табиғи болмысынан, сонау балалық дәуренінен іздеген дұрыс болар еді. Бала Евней жас кезінен Шығыстың қисса-дастандарын жаттап өскенін, ауыз әдебиетінің нәрімен сусындап өскендігін біз зерттеу барысында айтқан болатынбыз. Ананың сүтімен, бесіктің әлдиімен тұла бойына дарыған тума талант, қаршадайынан сөзге жүйрік, ойға алғыр Евнейге тән қасиет болатын. Сондығынан да болар, алғашқы аяулы ұстазы Августа Иустиновнаның Евней шәкіртіне деген ұстаздық махаббаты ерекше еді. Парасатты Августа Иустиновнаның ұзақ жылдарғы өмір жолында әлдеқалай кезіккен

панасыз қазақ баласы Евнейді аяуы, оған жаны ашып, айрықша көз қырын салуы, бір жағынан оның алғырлығы мен білімге құштарлығы, зейінділігінен болатын. «Шығысым батыс боп кетті», – деп Абай айтқандайын, Шығыс шығармаларының інжу-маржандарымен көз ашып, көкірегі ояңған Евнейді Европа әдебиетіне ынтасын оятқан осы аяулы ұстазы Августа Иустиновна еді. Араға жарты ғасыр салып, академик Е. Букетовтің өзі оқыған мектеп пен ұстазы Августа Иустиновнаның орнын іздеп баруы үлкен жүректі қаламгер-академиктің адамгершілік парасының бір қырын танытқандай.

Е. Букетовтің публицистикалық мұрасын оқыған, оны зерделеген кез келген адам, оның тіліне, жазу машығына сүйсінері сөзсіз. Шоқан туралы қолжазбасын оқып, оған пікір айтқан белгілі сөз зергері Ақселеу Сейдімбектің: «Тіліңізге сүйсіндім», (Сейдімбек, 1998: 37) – деуі тегін айтылмаған, жай сөз болмаса керек.

«Тіл – құрамдық жағынан үнемі жаңарып, толысып отыратын құбылыс. Мұндай толығулар жаңа дәуір ерекшеліктері тудырған тың сөздер, жаңа мағынаға ие болған кейбір ескі сөздердің жаңаруы, шет және орыс тілдері арқылы кірген интернационалдық сөздер, жаңа терминдер түрінде іске асады. Алайда мұндай сөздерді пайдалану ерекше ұқыптылықты керек етеді» (Болғанбаев, 1986: 83).

Бұл пікірді келтіріп отырған себебіміз, Е. Букетов өмір сүрген дәуір Кеңес үкіметінің өсіп-өркендеу уақытымен тұспа тұс келді. Ана тіліміздің өгейлікке ұшырап, орыс тілінің үстемдік алуы, ұлттық өнер мен әдебиетке барынша кері әсерін тигізіп бақты.

Егіз – қатар екі тілде ой мен өнер адамдары туралы толғаныстары, әдебиет пен театр туындыларын талдаған эстетикалық еңбектері, оқу-білім, ғылым тақырыбындағы ағартушылық көзқарастары, тәлім-тәрбие, парасат жөніндегі келелі ой-пікірлерін қамтитын Е. Букетовтің публицистикалық шығармаларындағы тіл мен ой тазалығының сақталуының өзіндік құпиясы бар. Ол құпия кілті қаламгердің екі тілде еркін жазып, екі тілде ойлана алуында жатыр. Әсілі, екі тілде жазатын қаламгер басқаларға қарағанда шығармаларына өте сақтықпен,

жауапкершілікпен қарайтындығы табиғи құбылыс.

Өйткені, мен бұл шығармамды мына тілде жазам деген қаламгер сол жолда ол тілдегі шығармасына барлық ой, сана-сезім, таным-түйсігімен, парасат-білімімен беріле, іздене жазады. Бұл шығармашылық өмірде кездесіп жүрген факт.

Мысалы, Е. Букетовтің «Жас Қаныш» деректі хикаяты орыс тілінде жазылған. Орыс тілді оқырмандардың ойлау жүйесі мен қабылдау танымына лайықты тілмен жазылған бұл шығарма өте тартымды жазылған. Ол туралы кітапқа берген анықтамада: «Шығарма орыс тілді оқырманға арналып жазылғандықтан, автор қазақтың тұрмыс-салт, әдет-ғұрып, тәлім-тәрбие ерекшеліктеріне кеңірек тоқталып, қызғылықты баяндап отырады», – делінген.

Е. Букетов қаламының су төгілмес жорғалығы мен тіл мен ойының шебер үндесуі, «Жас Қаныш» деректі хикаясында барынша ашылған.

«Дін мұсылманның киелі кітабы – құранның астар бетіне мұқияттап араб әріпімен түсірілген сол күннен бастап, Ғабдұл-ғани аталған сол нәресте де ата-анасы, күллі зәузаты кешкен аттың жалы, түйенің қомында дейтін салқар тіршіліктің кішкентай бір бөлшегіне айналды». Мұндағы зәузаты, аттың жалы, түйенің қомы, салқар тіршілік сөздері сөйлем мағынасына нәр беріп, қазақы ұғымның қасиетін жарқырай көрсетіп тұр. Сондай-ақ бұл күндері қолданыстан шығып ұмыт бола бастаған: «қам кесек», «қыртыс шым», «қайыс әбзел», «қаптың түбі қағылған қара өзек шақ», «Ексімдеп соққан жел», т.б. қазақтың тұрмыс-тіршілігіне қатысты көптеген сөздерді осы шығармадан кездестіруге болады. Орыс халқы көп қоныстанған солтүстік өңірде туып өскен, балалық шағынан орыс тәрбиесін, білімін алып өскен Евнейдің туған халқының салт-дәстүрін, тілі мен мәдениетін жетік білуі оның өз ұлтына деген шексіз сүйіспеншілігін аңғартады. Е. Букетовтің қай шығармасында болмасын ұлттық рух, ұлттық болмыс қашанда биік тұрады.

Әдебиеттер

1. Букетов Е. Көкейкесті. – Алматы: Қазақстан, 2000. – 348 б.
2. Бектұров Ж. Ақиқаты осы еді. – Алматы: Жазушы, 2002. – 412 б.
3. Асанұлы Қ. Евней Букетов – публицист. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2001. – 224 б.
4. Сейдімбек А. Сонар. – Алматы: Жазушы, 1998. – 386 б.
5. Букетов Е. «Сыйлас, сырлас, көмектес» / Социалистік Қазақстан, 1969 ж. 11 қазан.
6. Букетов Е. Алты хат. – Алматы: Жазушы, 1982. – 312 б.
7. Амандосов Т. «Публицистика дәуір үні». // Журналист және өмір, 1992. – 142 б.
8. Букетов Е. «Жас замандас келбеті». // Мәдениет және тұрмыс, 1974. – №1.
9. Болғанбаев Ә. «Тіл және шеберлік» // Өнер алды қызыл тіл, 1986. – 161 б.

References

1. Býketov E. Kókeikesti. – Almaty: Qazaqstan, 2000. – 348 b.
2. Bekturov J. Aqıqaty osy edi. – Almaty: Jazýshy, 2002. – 412 b.
3. Asanuly Q. Evnei Býketov – pýblısıs. – Qaraǵandy: QarMÝ baspasy, 2001. – 224 b.
4. Seidimbek A. Sonar. – Almaty: Jazýshy, 1998. – 386 b.
5. Býketov E. «Syılas, syrlas, kómektes» / Sosialistik Qazaqstan, 1969 j. 11 qazan.
6. Býketov E. Alty hat. – Almaty: Jazýshy, 1982. – 312 b.
7. Amandosov T. «Pýblısıstıka dáýır úni». // Jýrnalis jáne ómir, 1992. – 142 b.
8. Býketov E. «Jas zamandas kelbeti». // Mádeniet jáne turmys, 1974. – №1.
9. Bolǵanbaev Á. «Til jáne sheberlik» // Óner aldy qyzyl til, 1986. – 161 b.

Асанов К.Д.

Карагандинский государственный университет
им. Е.А. Букетова
г. Караганда, Казахстан
e-mail: kamashke_64@inbox.ru

Asanov K.D.

Karaganda Buketov University
Karaganda, Kazakhstan
e-mail: kamashke_64@inbox.ru

ПИСАТЕЛЬСКИЕ ГРАНИ ЕВНЕЯ БУКЕТОВА

В данной статье рассматривается творчество ученого, публициста Е.А. Букетова. В произведениях писателя раскрываются реалии эпохи, в которой жил Букетов, делаются научные суждения, умозаключения. Также на конкретных примерах отражены представления о времени, пространстве, обществе в творчестве писателя. Проанализировано воспитательное значение статей просветительского направления писателя, ученого.

Ключевые слова: Е.А. Букетов, научно-публицистические произведения, преемственность традиций, национальное сознание, культурное наследие.

THE LITERARY FACETS OF YEVNEY BUKETOV

This article examines the work of the scientist, publicist E.A. Buketov. In the works of the writer, the realities of the era in which Buketov lived are revealed, scientific judgments and conclusions are made. Also, specific examples reflect the ideas of time, space, and society in the writer's work. The educational significance of the articles of the educational direction of the writer, scientist is analyzed.

Keywords: E.A. Buketov, scientific and journalistic works, continuity of traditions, national consciousness, cultural heritage.